Yayın Geliş Tarihi: 20.01.2026
Yayına Kabul Tarihi: 11.03.2026
Online Yayın Tarihi: 15.09.2026
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1868083

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 28, Sayı: 3, Yıl: 2026, Sayfa: 1569-1593
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AMERİKA'DAN VAN'A YOLCULUK: MISSIONARY HERALD DERGİSİ VERİLERİNE GÖRE VAN'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ (1872-1891)

Dilşen İNCE ERDOĞAN [*]

Hacer KOÇ YAPAR [**]

Öz[1]

Bu çalışma, American Board (ABCFM) tarafından yayımlanan Missionary Herald dergisi kayıtlarına dayanarak XIX. yüzyılda Van'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerini ve bunların sosyo-politik etkilerini incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Amerikalı misyonerlerin Ermeni toplumu odaklı genişleme stratejilerini ve Van'ın stratejik bir merkez olarak üstlendiği rolü birincil kaynaklar üzerinden ortaya koymaktır. Yöntem olarak, dergide yer alan misyoner mektupları, yıllık raporlar ve istatistiksel veriler tarihsel analiz ve nitel içerik çözümlemesi yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırmanın kapsamı, Van istasyonunun 1872'deki kuruluşundan itibaren bölgede yaşanan savaş, kıtlık ve kurumsallaşma süreçlerini kapsayan misyoner tanıklıklarıyla şekillendirilmiştir. Çalışmanın özgün yönü, Van'daki misyonerlik girişimlerini doğrudan sahadaki raporlar üzerinden çözümleyerek bölge tarihine ve misyonerlik literatürüne yeni bir perspektif sunmasıdır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yol açtığı asayiş sorunları, kıtlık dönemindeki örgütlü insani yardımlar ve eğitim faaliyetlerinin sosyo-politik sonuçları çalışmanın başlıca vurgularıdır. Değerlendirmeler ışığında, misyonerliğin yalnızca dinî bir tebliğle sınırlı kalmayıp; eğitim, sağlık ve kurumsal örgütlenme yoluyla geleneksel yapıyı dönüştüren bir süreç olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Van, Missionary Herald, American Board, Misyonerlik.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 7. Sürüm):

İnce Erdoğan, D., & Koç Yapar, H. (2026). Amerika'dan Van'a yolculuk: Missionary Herald Dergisi verilerine göre Van'da misyonerlik faaliyetleri (1872-1891). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *28* (3), 1569-1593.

[*] Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6669-5966, drinceerdogan@gmail.com

[**] Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0876-7102, hacerkocyapar@gmail.com

[1]Bu çalışma kapsamında insan katılımcılar, kişisel veriler ya da etik kurul onayı gerektiren herhangi bir deneysel/saha araştırması bulunmadığından etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır ve çalışma herhangi bir tez, bildiri vb. üretilmemiştir.

A JOURNEY FROM AMERICA TO VAN: MISSIONARY ACTIVITIES IN VAN THROUGH THE LENS OF THE MISSIONARY HERALD (1872-1891)

Abstract

This study examines nineteenth-century missionary activities in Van and their socio-political effects, drawing on the Missionary Herald published by the American Board (ABCFM). It aims to reveal, through primary sources, American missionaries' expansion strategies centered on the Armenian community and Van's role as a strategic center. Missionary letters, annual reports, and statistical data were assessed through historical analysis and qualitative content analysis. The scope is framed by missionary testimonies on the war, famine, and institutionalization following the Van station's establishment in 1872. The study's originality lies in analyzing these initiatives directly through field reports, offering a new perspective on regional history and missionary literature. It emphasizes the security problems caused by the 1877–1878 Ottoman-Russian War, organized humanitarian aid during famine, and the socio-political outcomes of educational activities. The findings conclude that missionary work was not confined to religious preaching but transformed traditional structures through education, health, and institutional organization.

Keywords: *Van, Missionary Herald, ABCFM, Missionary Activities.*

GİRİŞ

Missionary Herald, American Board of Commissioners for Foreign Missions (American Board- Amerikan Misyonerler Birliği) tarafından aylık olarak yayımlanan bir dergidir. Yayın hayatına ilk olarak Temmuz 1805 tarihinde The Panoplist or The Christian's Armory adıyla başlamıştır. Dergi, 1808 yılında Massachusetts Missionary Magazine ile birleşmesinin ardından adını The Panoplist and Missionary Magazine United olarak değiştirmiş ve bu adla 1817 yılı sonuna kadar yayımlanmıştır. 1818 ve 1820 yılları arasında The Panoplist and Missionary Herald adıyla yayın hayatına devam eden dergi, Ocak 1821'den itibaren ismini The Missionary Herald olarak sadeleştirmiştir. Son olarak, 1934–1951 yılları arasında Missionary Herald at Home and Abroad adıyla yayımlanmış ve böylece Temmuz 1805'ten Mart 1951'e kadar toplam 146 yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür (Edgar, 1965).

Derginin yayın politikası, Hristiyanlığın temel hakikatlerini zayıflatabilecek ya da kuşkuculuk ve inançsızlığı teşvik edebilecek içeriklerin kesin biçimde reddedilmesine dayanmaktadır. Bunula birlikte Hristiyanlar arasında görüş ayrılığına konu olabilecek diğer meselelerin, açıklık ve hayırseverlik çerçevesinde tartışılmasına imkân tanındığı belirtilse de dergide yayınlanan bu tür metinlerin ve söz konusu görüşlerin editörler tarafından benimsenmediği özellikle vurgulanmıştır (The Panoplist or The Christian's Armory, 1806).

The Panoplist adıyla Jedidiah Morse tarafından kurulan derginin yönetimi 1810 yılında American Board'un kurucularından biri olan Jeremiah Evarts'a

geçmiştir. Derginin yayın amacı, 1805 yılında yayımlanan ön sözünde açıkça belirtilmiştir. Buna göre dergi, mezhep ayrımcılığından uzak durmayı, hiçbir Hristiyan mezhebine karşı sert veya ölçüsüz ifadeler içermemeyi ve Hristiyanlığın temel hakikatlerini zedeleyebilecek unsurları dışlamayı açıkça taahhüt etmektedir. Bu yaklaşım ön sözde şu ifadelerle ortaya konulmuştur:

Hiçbir mezhebin ayırt edici işareti (shibboleth) yer almayacaktır; herhangi bir Hristiyan mezhebini yüceltmeye ya da bir diğerinin aleyhine hiçbir ifade bulunmayacaktır; farklı düşünenlere karşı tarafgirliğe veya düşmanlığa işaret eden herhangi bir söyleme yer verilmeyecektir. Aksine, gerçek Hristiyanlık esas alınacaktır; öyle ki, Rab İsa Mesih'in merhametini ve ebedî hayatı umutla bekleyen bütün sadık Hristiyanlar, bu uğurda zevkle birleşebilsin; tıpkı büyük bir ortak dava etrafında birleşir gibi (The Panoplist or The Christian's Armory, 1806).

Ön sözde ayrıca, derginin hükümete yönelik hoşnutsuzluk veya siyasal muhalefet ima eden hiçbir içeriğe yer vermeyeceği açıkça belirtilmiş; bu yönüyle The Panoplist'in dinî yayıncılığı siyasal alandan bilinçli biçimde ayıran bir çizgi benimsediği ifade edilmiştir (The Panoplist or The Christian's Armory, 1806). Panoplist'in bu idealler doğrultusunda benimsediği yayın politikası, ilk yıllarda mezhepler üstü bir Hristiyanlık anlayışını yansıtırken, ilerleyen yıllarda bu çizgide önemli değişiklikler gözlemlenmiştir. Özellikle söz konusu dönemde dergide, Protestan misyonunun üstünlüğünü vurgulayan yazıların giderek artması ve farklı Hristiyan topluluklarının Protestanlaştırılmasını bir "başarı" olarak sunan ifadelerin çoğalması, derginin başlangıçta ilan ettiği evrensel ilkelerle açık bir çelişki oluşturmuştur. Böylece dergi mezhepsel yayılmacılığı teşvik eden ve yerleşik Hristiyan cemaatlerin geleneksel yapılarını dönüştürmeye yönelik girişimleri meşrulaştıran bir yayın organına dönüşmüştür. Dolayısıyla 1805'te dile getirilen evrensel Hristiyanlık ideali ve mezhepler üstü birlik çağrısı, kısa sürede Protestan misyonunun üstünlüğünü yücelten mezhepçi bir söyleme evrilmiştir. Bu yönüyle dergi Protestan misyonunun meşruiyetini pekiştiren ve kamuoyunu bu doğrultuda şekillendiren bir propaganda aracı niteliği de kazanmıştır (The Panoplist or The Christian's Armory, 1806).

Panoplist'ten evrilen Missionary Herald ise sadece teolojik içeriklerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sahadaki misyonerlerin deneyimlerini, faaliyetlerini ve karşılaştıkları zorlukları kamuoyuyla paylaşan önemli bir platforma dönüşmüştür. Dergide, misyon raporlarının yanı sıra mali desteklerin ayrıntılarına, projelerin ilerleme durumuna ve geleceğe yönelik planlara da yer verilmiştir. İçerik akışı belirli bir düzen izlemiştir. Derginin şubat ve aralık sayılarında genellikle American Board'ın dünya çapındaki istasyonlarından gönderilen mektuplar ve haberler yayımlanırken, ocak sayısında bir önceki yılın özeti ve kurulun yıllık toplantılarının değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca her ayın sonunda, American Board üyeleri ve okuyuculardan gelen bağışların ayrıntılı listesi de paylaşılmıştır. Dergide misyonerlerin sahadaki deneyimlerini anlatan mektuplar ve raporlar da mevcuttur (The Missionary Herald, 1821).

Küresel Misyonerlik Ağından Yerel Bir İstasyona: Van Örneği

Etimolojik kökeni Latince missio (gönderme) sözcüğüne dayanan ve özü itibarıyla bir yetki çerçevesinde belirli bir vazifeyi ifa etmek üzere görevlendirilmeyi ifade eden misyon kavramı; Hristiyan teolojisindeki meşruiyetini büyük ölçüde İsa'nın havarilerine verdiği ve "Büyük Buyruk" (Great Mandate) olarak bilinen evrensel çağrıdan almaktadır. Bu teolojik zemin üzerinde tanımlanan "misyoner" ise; Hristiyan mesajını sınırların ötesine taşımak ve İncil'i öğretmek amacıyla kilise teşkilatı ya da dinî topluluklar tarafından özel olarak yetiştirilen kişidir. Genellikle Hristiyan olmayan toplumlarda görevlendirilen bu kişilerin dini yaymak maksadıyla yürüttükleri faaliyetlerin bütününe ise misyonerlik adı verilmektedir (Catalano, 2014; Gündüz, 2002; Sezer, 2001). Misyoner kavramı, tarihsel süreç içinde sadece dini bir bağlamda kullanılmamıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren ticari veya siyasi amaçlarla yabancı ülkelere gönderilen özel görevliler için de misyoner terimi kullanılmıştır. Bununla birlikte, dinsel anlamda misyon ve misyonerlik, ilk havariler döneminden günümüze kadar esasen İncil'i öğretmek ve Hristiyan olmayanları bu dine kazandırmak veya belirli bir mezhebe bağlı olmayanları bu mezhebe dahil etmek amacını da taşımaktadır (Kocabaşoğlu, 1989). Hristiyanlık tarihinde misyonerliğin kurumsallaşması ise Aziz Pavlus[2] ile başlamıştır. Pavlus, Hristiyanlık inancını yayma sürecinde farklı topluluklara ulaşabilmek için onların koşullarına ve inanç sistemlerine göre davranmayı yöntem olarak benimsemiştir. Örneğin Yahudilere yönelik faaliyetlerinde bir Yahudi gibi davranmış ve güçsüzlerle güçsüz, kölelerle köle olduğunu belirtmiştir (Gündüz, 2002). Pavlus'un, "Birçok tanık huzurunda benden duyduğun şeyleri, başkalarına da öğretebilecek sadık adamlara emanet et." şeklindeki ifadeleri, misyonerlerin temel misyonunu açıklamış ve bu harekete güçlü bir ideolojik dayanak sunmuştur. ("Importance of a Well Educated Ministry", 1825).

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Batı dünyasında ve özellikle Amerika'da dinî atmosferi kökten değiştiren, "İkinci Büyük Uyanış" (Second Great Awakening) olarak bilinen Protestan canlanma hareketi, misyonerlik anlayışında devrim niteliğinde bir dönüşüm yaratmıştır. 18. yüzyılın sonlarına kadar misyonerlik faaliyetleri genellikle sömürgeci devletlerin veya yerleşik kiliselerin (devlet kiliseleri) denetiminde yürütülmüş, Avrupa'daki Aydınlanma ve siyasi çalkantılar nedeniyle derin bir kriz içine girmiştir. Ancak söz konusu ruhani

[2] Aziz Pavlus (St. Paul), I. yüzyılda Tarsus'ta doğmuş ve başlangıçta Yahudi geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir hayat sürmüştür. Hristiyanlığı benimsemeden önce, bu yeni dine karşı aktif bir muhalif olan Pavlus, Şam'a giderken yaşadığı mistik bir deneyim sonucunda Hristiyan olmuştur. Roma vatandaşlığı ve çok dilli olması, misyonerlik faaliyetlerinde ona önemli avantajlar sağlamıştır. Pavlus, Anadolu, Yunanistan ve Roma gibi geniş bir coğrafyada Hristiyanlığı yaymış; bu çabaları sırasında birçok mektup kaleme alarak Hristiyan teolojisinin temellerini atmıştır. Geleneksel olarak, Pavlus'un MS 64-67 yılları arasında Roma'da idam edildiği kabul edilir. Hristiyanlık tarihinde hem misyoner hem de teolog olarak önemli bir yer edinmiştir (Gündüz, 2004).

canlanma ile bu tablo değişmiştir. "Uyanış" hareketinin etkisiyle ortaya çıkan ve "non-konformist" (yerleşik kilise düzenine uymayan) olarak tanımlanan çevreler, misyonerliği devletin bir aracı olmaktan çıkararak, dinî açıdan olgun bireylerin özgür iradeleriyle katıldıkları sivil bir sorumluluk anlayışı çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. Devletten bağımsız, gönüllü bağışlarla finanse edilen ve "Müjde"yi dünyanın en uzak coğrafyalarına taşımayı hedefleyen bu yeni teolojik ve pratik yaklaşım, ilerleyen süreçte kurumsallaşacak olan büyük misyoner örgütlerinin düşünsel ve manevi zeminini oluşturmuştur (Schjoerring & Hjelm, 2017).

Bu yapılanmanın en önemli örnekleri arasında yer alan American Board, 1810 yılında Boston'da Congregational (Cemaatçi), Presbiteryan ve Kalvinist geleneğe mensup Reformcu kilise cemaatlerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Başlangıçtaki amacı Amerika kıtasındaki yerli halkları ve Katolik toplulukları Protestanlaştırmak olan örgüt, kısa süre sonra vizyonunu genişleterek "bütün dünyanın Protestanlaştırılması" ilkesi doğrultusunda küresel ölçekte örgütlenmeye başlamıştır. Kölelik karşıtı bir temelde oluşturulan American Missionary Association (AMA) ise 1846 yılında dört farklı misyoner örgütünün (Amistad Komitesi, Union Missionary Society, West India Missions Committee, Western Evangelical Missionary Society) kölelik karşıtı ortak bir paydada birleşmesiyle meydana gelmiş ve anayasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Kurumsallaşma sürecinde modern şirket yönetimlerini andıran sıkı bir idari yapı geliştiren bu örgütler, merkezlerinde (Boston veya New York) bulunan daimî icra komiteleri tarafından yönetilmiştir. Fon toplama, yıllık bütçe oluşturma, misyoner atama, denetleme ve görevden alma gibi geniş yetkilerle donatılan bu komiteler sayesinde kurumsal bir disiplin tesis edilmiştir. Küresel bir hedef belirleyen söz konusu örgütler; Kuzey Amerika yerlilerinden Batı Afrika'ya, Çin'den Hindistan'a, Pasifik Adaları'ndan, Jamaika ve Kanada'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada faaliyet göstermişlerdir (American Missionary Association; Erhan, 2011, 1869).

Bu misyoner örgütler, dünya çapındaki faaliyetlerinde yalnızca sözlü tebliğ ile yetinmemiş; matbaalar kurarak Kutsal Kitap çevirileri gerçekleştirmiş eğitim kurumları açmış ve tıbbi misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu çok yönlü faaliyetler, nihai hedef olarak yerel kiliselerin "kendi kendini yöneten, kendi kendine yeten ve kendi kendini çoğaltan" (Three-Self) bağımsız yapılar hâline gelmesini amaçlayan stratejik bir yayılma politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Asya'dan Afrika'ya uzanan bu küresel ağ içinde, Hindistan'daki Serampore misyonu matbaa teknolojisini kullanarak Kutsal Kitap'ı kırk farklı Asya diline çevirip basarken; Çin ve Kore gibi ülkelerde Batı tıbbının ve modern eğitimin öncüsü olan hastaneler ve kolejler (Şantung Hristiyan Üniversitesi, St. John's Koleji vb.) kurulmuştur. Özellikle Kore'de Presbiteryen misyonerlerin "Nevius Planı" adıyla uyguladığı Three-Self ilkesi, yerel kiliselerin dış mali desteğe bağımlı olmadan hızla büyümesini sağlamıştır. Batı Afrika'da ve Amerika'nın güneyinde ise kölelik karşıtı bir duruş benimsenmiş; özgürleşen Afro-Amerikalılar için Fisk Üniversitesi ve Hampton Enstitüsü gibi yükseköğretim kurumları inşa edilmiştir (Schjørring & Hjelm, 2017).

Madalyonun diğer yüzünde ise modernleşmenin ve insani yardımın taşıyıcısı gibi görünen bu örgütlü faaliyetlerin, hedef ülkelerin egemenlik haklarını zedeleyen ve toplumsal dokuyu tahrip eden siyasi sonuçları yer almaktadır. Çin'de "Eşitsiz Anlaşmalar" yoluyla elde edilen yargı bağışıklığı (ekstrateritoryalite) misyonerleri yerel yasaların üzerine çıkarıp devlet otoritesini sarsarken, benzer bir egemenlik ihlali Osmanlı topraklarında "Protege" (himaye) sistemiyle yaşanmış; misyonerler yerli tebaaya usulsüzce yabancı vatandaşlık dağıtarak onları devletin hukuki ve mali denetiminden uzaklaştırmışlardır. Dinî metinlerin ve Batılı fikirlerin kontrolsüz yayılımı, Çin'de milyonlarca insanın ölümüne yol açan Taiping İsyanı ile yabancı düşmanlığını körükleyen Boxer Ayaklanması gibi süreçlerin ortaya çıkmasında dolaylı bir zemin oluşturmuş; Osmanlı coğrafyasında ise etnik ve mezhepsel ayrışmaları derinleştirmiştir. Özellikle Lübnan'da Dürzi ve Maruniler arasındaki çatışmaların alevlenmesinde ve Robert Koleji gibi eğitim kurumlarının Bulgar ve Ermeni milliyetçiliğinin kuluçka merkezleri hâline gelerek ayrılıkçı hareketlere ideolojik kadrolar yetiştirmesinde misyonerlerin rolü belirleyici olmuştur. Bu örgütler, yerel halkı kendi kültürlerine yabancılaştırarak ve Batı basınına gönderdikleri tek taraflı raporlar aracılığıyla "Korkunç Türk" imajını inşa ederek, insani yardım söylemi altında Batılı devletlerin hedef ülkelerin iç işlerine müdahalesini meşrulaştıran birer "Truva Atı" işlevi görmüşlerdir (Erhan, 2011; Schjørring & Hjelm, 2017).

XIX. yüzyılda, bu küresel dalganın en önemli duraklarından biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri, "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan ve imparatorluğun paylaşılmasını öngören uluslararası konjonktürle paralel önemli bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasal ve askerî açıdan zayıflaması, Avrupa devletlerine tanınan kapitülasyonlar ve ticari imtiyazlarla birleşerek, yabancı devletlerin himayesinde faaliyet gösteren misyoner örgütleri için geniş bir hareket alanı yaratmıştır. İlk olarak İngiliz ve Rus İncil derneklerinin faaliyetleriyle başlayan bu süreç, 1820'de Amerikalı misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons'ın İzmir'e gelmesiyle yeni bir evreye girmiştir. Amerikan Board tarafından gönderilen ve başlangıçta İngiliz konsoloslarının korumasından yararlanan bu misyonerler, zamanla Amerikan devletinin diplomatik gücünü de arkalarına alarak, özellikle Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde açtıkları okulları, yetimhaneleri ve hastaneleri merkez alarak Hristiyanlığı yayma ve Ermeniler özelinde Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama amacını taşımışlardır (Açıkses: 2003; Erhan, 2011; Grabill, 1964; İnce Erdoğan, 2017). Özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgeler Amerikalı misyoner faaliyetlerinin odak alanını oluşturmuştur. 1835 yılı itibarıyla Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarını İstanbul ve Küçük Asya misyonu olmak üzere iki ana bölgeye ayırmıştır. 1856 yılında Ermeni Misyonu kuzey ve güney olmak üzere ikiye, 1860 yılında ise Osmanlı toprakları Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmıştır (Sezer Arığ, 2015). Bu bağlamda Doğu Türkiye Misyonu bünyesinde yer alan ve çevresindeki birçok dış istasyonun idari olarak bağlandığı bir "merkez istasyon" konumunda olan Van istasyonu,

Ermeni topluluğuna ulaşma amacıyla kritik bir rol üstlenmiştir (Barton, 1930; Temizer, 2013). Van'ın coğrafi konumu, doğu vilayetlerine ve sınır bölgelerine erişim sağlaması açısından misyonerler için stratejik bir avantaj teşkil etmiş; bu istasyon bölgedeki faaliyetlerin ana merkezlerinden biri hâline gelmiştir (İnce Erdoğan, 2008; Kılıç, 2006; Kılıç, 2021). Böylesine önemli bir stratejik konuma sahip olan Van'ı Amerikalı misyoner Grace H. Knapp da anılarında, Van gölü kıyısında muhteşem dağlarla çevrili, bahçeleri ve bağları ile Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biri olarak tanımlamıştır (Knapp, 1916).

American Board'un Osmanlı topraklarındaki genişleme konusundaki kararlılığı, misyoner Harrison Gray Otis Dwight'ın 1841 yılında kaleme aldığı bir mektupta açık biçimde ortaya konulmaktadır. Dwight, Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin hız kazanması gerektiğini vurgulayarak, yeni misyon istasyonlarının açılmasını şu ifadelerle önermektedir:

"Daha önce bu bölgelerde misyonerlik çalışmalarının kararlılıkla sürdürülmesinin önemini bu kadar derin bir şekilde hissetmemiştik. Kurduğumuz istasyonlar konusunda hiç bu denli büyük bir teşvik almamıştık. Her ne kadar yolumuzdaki zorluklar esasen azalmamış olsa da saha artık çok daha açık ve davetkâr görünmektedir. Ayrıca emeklerimizde ilahi gücün ve etkisinin belirgin ve ilham verici kanıtları mevcuttur (...) Bu çalışma ilerledikçe, görkemli ve şaşırtıcı sonuçlar doğuracaktır. Yedi altın şamdanın ortasında duran İnsanoğlu, bu toprakları aydınlatacağına inandığımız bir ateşi tutuşturmaktadır. Açık ve sakin bir şekilde ifade etmeliyiz ki, yeryüzünün başka hiçbir bölgesinin, Müjde'nin nihayetinde -hızlı olmasa bile- daha görkemli zaferlerine sahne olacağına inanmıyoruz. Bu nedenle burada planlarınızı daraltmak yerine, Türkiye'deki faaliyetlerinizi genişletmenizi ve artırmanızı ısrarla rica ediyoruz (Dwight, 1841)."

Dwight, Van'ı "cemaatimizin ilgisini güçlü biçimde hak eden bir bölge" olarak tanımlamış ve şehrin yüksek Ermeni nüfusunun, misyonerlik faaliyetleri için geniş bir zemin sunduğunu ifade etmiştir. Mektubunda, Van'ın Erzurum'un yetmiş saat güneydoğusunda, Hakkari'den ise iki günlük bir posta yolculuğu mesafesinde bulunduğunu belirtmiş; şehirde yaklaşık 2.000 Ermeni hanenin ve çevrede yaşayan 8.000 kişilik nüfusun potansiyel hedef olarak görülebileceğini yazmıştır. Ayrıca Dwight, bölgedeki ekonomik koşulların uygunluğuna da dikkat çekmiş; tahıl ve erzak fiyatlarının düşük olduğunu, hatta bahçeli iyi bir evin yalnızca 150 pound karşılığında satın alınabileceğini vurgulamıştır. Van'ın yanı sıra Bitlis, Erzincan, Malatya, Tarsus, Maraş ve Tokat gibi bölgelerin de misyon faaliyetleri için elverişli olduğunu belirterek, Türkiye'deki genişleme planlarından bahsetmiştir ("Importance of Extending Missionary Operations in Turkey", 1841).

1864 yılına gelindiğinde, American Board misyonerlerinin Van bölgesinde keşif gezileri düzenlediği ve burada bir misyon istasyonunun gerekliliğini sıkça vurguladıkları görülmektedir. Bu dönemde misyoner Mr. Burbank'ın 23 Şubat 1864 tarihli Van seyahatine ilişkin kaleme aldığı mektup, bölgeye yönelik misyonerlik faaliyetlerinin dinî olduğu kadar toplumsal ve ekonomik boyutlar kazandığını ortaya

koymaktadır. Burbank, mektubunda Van halkının farklı gerekçelerle bir misyon istasyonunun kurulmasını desteklediğini belirtmiştir. Bazı kesimler için bu destek, daha iyi bir eğitim imkânı ve ticaretin canlanması gibi dünyevî beklentilere dayanırken, diğer kesimler misyonerlerin şehirlerinde vaaz vermesini arzulamıştır. Bu durum, Van'da bir misyonun kurulmasının, misyonerlik faaliyetlerini sadece dinî bir hareket olmanın ötesine taşıyarak, sosyo-ekonomik kalkınmaya da hizmet eden bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. American Board'un bu talepleri göz önünde bulundurarak Van'da bir misyon istasyonu kurma fikrini daha ciddi bir şekilde ele aldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin artışı ve halktan gelen talepler, Van'ı American Board'un Osmanlı'daki genişleme planları içinde öncelikli hedeflerden biri hâline getirmiştir (The Missionary Herald, 1864). Mr. Burbank Van'a yönelik misyoner çağrısını mektubunda şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Bunu Amerika'daki din adamları ve ilahiyat öğrencileri adına bir utanç olarak söylüyorum. Van'ın hakikate açık olduğu birkaç yıldır bilinmektedir; başlamış olan harekete önderlik etmek üzere insanların gelmesi için çağrı üstüne çağrı yapılmıştır; fakat "İşte buradayım, beni gönder" diyen ya da diyecek olan adam nerededir? Mesele, orada insanların kabul edilip edilmeyeceği ya da bir fayda sağlayıp sağlamayacakları meselesi olmamıştır; mesele, başlamış olan bir harekete kimin önderlik edeceği olmuştur. Van'dan kulaklarımıza ulaşan, Makedonyalıların "Gelip bize yardım edin" feryadıdır[3]. Ah, keşke bir Pavlus bunu işitebilseydi! Ruhsal uyku bu denli mi derindir, yoksa sevgili yurdumuzda silahların gürültüsü bu kadar mı yüksektir ki, yok olup gitmekte olan bu insanların feryadı, kulak veren herhangi bir kulağa ulaşamamaktadır? (The Missionary Herald, 1864, p.211)."

Nihayetinde Van İstasyonu, 10 Ekim 1872 tarihinde Henry Samuel Barnum, George C. Raynolds ve Joseph E. Scott tarafından resmen kurulmuştur (Turan, 2024). İstasyonun kuruluşunda fiilen görev alan misyonerler arasında Barnum, Raynolds ve Scott yer alırken; Helen Randle Barnum, Martha W. Raynolds ve Annie E. Scott, Bitlis'te ikamet etmelerine rağmen Van İstasyonu'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu ekibe ek olarak, bir öğretmen ve üç yardımcı da misyon faaliyetlerine katkı sağlamıştır (ABCFM, 1873).

Boston'dan Van'a atanan misyoner J. E. Scott'un, Missionary Herald'ın 1873 yılına ait 60. sayısında yayımlanan mektubunda, yolculuk süreci ve Van'daki ilk izlenimlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler aktarılmaktadır. Scott, yolculuğunun Bayan Van Duzee'nin rehberliğinde sorunsuzca ilerlediğini belirtmektedir. Erzurum'dan Bitlis'e uzanan yolculuklarının dördüncü saatinde verdikleri bir molada, geceyi

[3] "The Macedonian cry" (Makedonya çağrısı; "Gelip bize yardım edin") ifadesi, İncil'de Elçilerin İşleri (Acts) 16:9'a atıf yapmaktadır. Bu pasajda, Pavlus'un bir rüyasında Makedonyalı bir adamın kendisine "Makedonya'ya geç ve bize yardım et" şeklinde seslendiği aktarılmaktadır. Mr. Burbank, bu İncil anlatısına göndermede bulunarak Van'ı, misyonerlerin müdahalesini bekleyen bir saha olarak tasvir etmekte ve bu benzetme yoluyla misyoner çağrısına dinsel bir meşruiyet ve motivasyon zemini kazandırmaktadır.

"Kürt oteli" olarak adlandırdığı kerpiç yapılarda geçirdiklerini belirten J. E. Scott, mektubunda o geceye dair şu ifadelere yer vermektedir:

"Gün ışığı, çatıdaki on inçlik delikten -pencere ve baca işlevi gören bu açıklıktan- içeri sızmaya başlar başlamaz dışarı çıkıp, akan bir derenin kenarında, gece boyunca yüzümüzde biriken yorgunluğun izlerini yıkamaya çalıştık. Bu tür deneyimler, tecrübeli olanlar için unutulacak kadar sıradandır; fakat biz o zaman yeniydik ve Kürt otellerinin kendine has karakteri bizi etkilemişti. Yine de Tanrı yolumuza gölgeden çok güneş verdi. Her gün çevremizde ve üzerimizde en güzel manzaralar yer alıyordu; ayaklarımızın altına ise rengârenk ve nadir çiçeklerle örtülü bir zemin serilmişti ("Lake Van", 1873, p.121)."

Günün ilk ışıklarıyla yollarına devam eden Scott, seyahat boyunca gözlemlediği bölgenin coğrafi özelliklerine değinmiş ve Van Gölü'ne ulaştıklarında gözlemlerini şu sözlerle aktarmıştır:

"Günlerce, yüksek ve karla kaplı zirvesi olan Süphan Dağı'na doğru seyahat ettik. Dağa yaklaşırken, birdenbire muhteşem mavi Van Gölü'nün manzarasına kavuştuk. Toprak, hava, su ve gökyüzünün sunduğu hiçbir birleşim eksik değildi. Gölün güzelliğinin yanı sıra, bizim için ev gibi bir ilgi uyandırıyordu. Haritada Van Gölü olarak işaretli ve uzun zamandır aşina olduğumuz o yer, gözle görülür bir gerçekliğe dönüştü. İşte bir ev umudumuzu yolladığımız ve etrafında Hristiyanlık için verimli bir çalışma beklentilerinin toplandığı göl buradaydı. Eski bir dost gibi göründü ve yakınında olmaktan memnun oldum ("Lake Van", 1873, p. 122)."

Bu ifadeler, misyonerlerin Van Gölü ve çevresini coğrafi ve uzun vadeli misyonerlik faaliyetleri açısından elverişli bir alan olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Scott, Van şehrine ulaştığında, şehir halkının kendilerini sıcak bir şekilde karşıladığını ve şehrin geniş sokakları ile bahçelerinin dikkat çekici olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Van halkının diğer Osmanlı şehirlerine kıyasla daha yüksek bir eğitim seviyesine sahip olduğunu düşündüğünü ve erkeklerin büyük çoğunluğunun okuma yazma bildiğini ifade etmektedir *("Lake Van*", 1873). Scott, Van halkının toplumsal ve zihinsel yapısına ilişkin değerlendirmesinde şu ifadelere yer vermektedir: "Bazı açılardan halkın zekâ düzeyi çalışmalarımız için elverişlidir. Ruhban sınıfı tarafından daha az kolaylıkla kontrol edilmekte, kilisenin gösterişli törenleriyle tatmin olmaya daha az eğilim göstermekte ve inançlarının hatalarını anlamakta daha yetkin görünmektedirler" ("Lake Van", 1873).

Misyon faaliyetlerinin üçüncü yılı itibarıyla bölgede eğitim ve dinî çalışmalar belirgin bir ilerleme kaydetmiştir. Bu kapsamda, 14 öğrencinin eğitim gördüğü bir common school (genel okul) açılmış; ayrıca beş yetişkin de eğitim faaliyetlerine katılmıştır. Bölgede üçüncü bir şapelin açılmasıyla birlikte, kadınların düzenli olarak ayinlere katılmaya başladığı belirtilmektedir. Protestan topluluğunun yaklaşık yüzde elli oranında büyüdüğü ve başlangıçtaki muhalefetin gözle görülür biçimde azaldığı rapor edilmektedir (ABCFM, 1875).

Misyoner H. S. Barnum, 12 Kasım tarihli "Importance of Van as a Station" adlı mektubunda, misyon çalışmalarının Van ve çevresinde yoğunlaştırılmasının gerekliliğini vurgulamış ve bölgedeki Ermeni nüfusunun misyon faaliyetleri açısından önemine dikkat çekmiştir. Barnum, Van'da yaklaşık 20.000 Ermeni'nin yaşadığını; şehrin bir günlük mesafesindeki köylerle birlikte bu sayının 50.000'e ulaştığını belirtmektedir. Mektupta, misyonerlik faaliyetlerine karşı yerel düzeyde yaşanan tepkilere de yer verilmektedir. Örneğin, kiliseye düzenli olarak katılmak isteyen bir gencin babası tarafından engellendiği ve kiliseye gitmesi durumunda şiddetle tehdit edildiği aktarılmaktadır. Bir başka vakada, inancını açıkça ifade eden bir kişinin, kayınvalidesi tarafından ev ve mobilyalarının elinden alınacağı tehdidiyle karşılaştığı belirtilmektedir. Ayrıca çırak olarak çalışan genç bir adamın, işvereni tarafından misyonerlerle ilişki kurması hâlinde işten çıkarılmakla tehdit edildiği bildirilmektedir. Buna rağmen Barnum, Protestanlığın bölgede yavaş ancak etkili bir biçimde yayıldığını ve toplum üzerindeki etkisinin giderek arttığını ifade etmektedir. Mektupta, misyonun kurulduğu tarihten itibaren 175 İncil, 504 Yeni Ahit ve 745 Kutsal Kitap satıldığı; bu metinlerin yalnızca bir kısmının bile etkili biçimde kullanılması hâlinde önemli sonuçlar doğurabileceğinin misyonerlerce değerlendirmeler yapılmıştır ("Importance of Van As a Station", 1876).

H. S. Barnum'un Van'dan 27 Ocak 1876 tarihinde kaleme aldığı ve The Missionary Herald dergisinde yayımlanan "Special Interest at Van" başlıklı mektubunda, topluluğun mevcut durumu ile misyon faaliyetlerinde kaydedilen ilerlemeler ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Mektupta, dinî hizmetlerin yerel muhalefete rağmen başlatıldığı ve şehirdeki misyon çalışmalarının şimdiye kadar hiç olmadığı kadar ileri bir aşamaya ulaştığı belirtilmektedir. Barnum, yıl sonuna kadar siyasal gelişmelerin misyon faaliyetlerini aksatmaması hâlinde, 20 veya daha fazla kişiden oluşan bir kilise kurulabileceğini düşündüklerini ifade etmektedir. Mektupta, misyonerlerin yerel halktan gördüğü destek ve muhalefet örneklerle açıklanmaktadır. Örneğin, genç bir Protestan, ailesinin muhalefetine rağmen misyon topluluğuna katılmıştır. Bir başka olayda, bir Vartabed'in[4] halkı şapeldekilere saldırmaları yönünde kışkırttığı; buna rağmen misyon faaliyetlerinin sürdürüldüğü aktarılmaktadır. Barnum, bu tür baskıların misyonun başarısını artırabileceğini düşündüğünü belirtmektedir. Son olarak Protestan topluluğundaki üye sayısının bir yıl öncesine kıyasla yaklaşık %150 oranında arttığı ve misyonerlerin daha fazla kişiye ulaşmayı hedeflediği ifade edilmektedir ("Special Interest at Van", 1876). Barnum, bu durumu mektubunda şu ifadelerle dile getirmektedir:

[4] Vartabed; Ermeni Kilisesi'nde bekarlık yemini etmiş rahiplere verilen, akademik başarıyı ve kilise hizmetini takdir eden "Başrahip" unvanıdır. Bkz. "Church Dictionary", Armenian Apostolic Church of Holy Resurrection https://armenianchurchsydney.org.au/learning/church-dictionary/ Erişim Tarihi: (9 Nisan 2025).

"Bu kış dışarıdan pek çok kişi bize katılmamış olsa da küçük topluluğumuzdaki açıkça Protestan olduğunu beyan edenlerin sayısı bir yıl öncesine kıyasla yüzde yüz elli oranında daha fazladır ve bunun henüz son olmadığını umuyoruz. Günlük toplantılar hâlen yapılmaktadır ve hakikati serbestçe kabul eden çok sayıda kişi bulunmaktadır; ancak Protestan adının getirdiği kınamanın, kendilerinin katlanabileceğinden daha fazla olduğunu söylemektedirler. Ruh'un onları öyle bir biçimde uyandırması için dua edin ki, artık bilerek ve kasıtlı olarak ölüm yolunda yürüyemesinler ("Special Interest at Van", 1876, p.190)."

Protestan topluluğunun Van'daki varlığının giderek genişlemesi, 1876 yılında somut bir adımla devam etmiştir. Dr. George C. Raynolds'ın 26 Mayıs 1876 tarihli ve The Missionary Herald'da yayımlanan "Church Formed at Van" başlıklı mektubunda, Van'da bir Protestan kilisesinin kurulduğu bildirilmektedir. Raynolds bu gelişmeyi şu sözlerle aktarmaktadır: "Son Şabat'ta burada küçük bir kilise kurulmuş ve sade biçimimizle komünyon, Van sakinlerine ilk kez icra edilmiştir." Raynolds'un aktardığına göre, pazar günü gerçekleşen törenle küçük bir kilise resmen kurulmuş ve sade bir komünyon[5] töreni ilk kez Van halkına sunulmuştur. Kiliseye katılım süreci sonunda, yıllık istatistiklere göre kilisenin üye sayısı 17 olarak kaydedilmiştir ("Church Formed at Van", 1876). Bu yerel gelişmeler, American Board'un Orta ve Doğu Türkiye Misyonları Komitesi'nin 1876 tarihli yıllık raporunda da teyit edilmekte; rapor, Van'daki Protestan topluluğunda bir önceki yıla kıyasla yüzde yüz elli oranında bir artış kaydedildiğini belirtirken, aynı zamanda eğitim faaliyetlerinde yaşanan personel ve imkân yetersizliklerine de dikkat çekmektedir (The Missionary Herald, 1876).

1877 yılına gelindiğinde Van'daki misyonerlik faaliyetlerinin, nicel genişlemeden ziyade bireysel dönüşüm örnekleri üzerinden sürdüğü görülmektedir. Bu duruma dair dikkat çekici bir örnek, Dr. George C. Raynolds'ın 24 Ekim 1877 tarihli mektubunda aktarılmaktadır. Raynolds bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: "Geçtiğimiz Şabat günü, Bitlis'ten gelen dostlarımızın ve Redwanlı yerli bir papazın bizimle birlikte olabilmesi için komünyon zamanını öne aldık. Nös Düz bölgesinden genç bir adam olan Adam'ın kilise üyeliğine kabul edilmesi, bu vesileye özel bir önem kazandırdı." Raynolds'ın bu anlatısı, 1877 yılında Van misyonunun daha çok bireysel temaslar ve sınırlı çevreler üzerinden ilerlediğini; buna karşın kilise yapısının işlerliğini koruduğunu göstermektedir (The Missionary Herald, 1877a).

1877 baharında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında patlak veren savaş, Doğu Anadolu'daki toplumsal kırılganlıkları derinleştirmiş; Van ve çevresinde güvenlik, asayiş ve ekonomik düzen hızla bozulmuştur. Bu gelişmeler, misyoner

[5] Komünyon, Hristiyanlıkta İsa'nın son akşam yemeğini anmak amacıyla gerçekleştirilen bir ayindir. Katılımcılar, ekmek ve şarap tüketerek İsa'nın bedenini ve kanını sembolik olarak kabul eder. Bu ritüel, genellikle kilisenin üyeleri için düzenlenen kutsal bir tören olarak kabul edilir (Akalın, 2014, s.130-160).

raporlarına özellikle 1877 yılı bahar aylarından itibaren açık biçimde yansımaya başlamıştır.

Bu duruma dair erken ve çarpıcı örneklerden biri, Bay Andrus'un 21 Nisan 1877 tarihli mektubunda yer almaktadır. Andrus, Van ve çevresindeki misyon faaliyetlerinin bir yandan eğitim ve kilise çalışmalarıyla sürdürülmeye çalışıldığını, ancak diğer yandan güvenlik sorunları nedeniyle ciddi biçimde sınırlandığını belirtmektedir. Mektupta, kilise üyeliğine yeni katılımlar ve eğitim kurumlarının açılması olumlu gelişmeler olarak aktarılmakla birlikte, düzensiz silahlı grupların bölgede yarattığı güvensizlik ortamının ticari hayatı durma noktasına getirdiği ve misyoner ailelerin korunması için olağanüstü tedbirlerin alınmasını zorunlu kıldığı vurgulanmaktadır. Andrus, şehirdeki bu güvensizlik atmosferini şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Van'dan doğrudan alınan en son haberler 28 Mayıs tarihlidir. Bu tarihe kadar misyon ailelerine herhangi bir zarar gelmemiştir; ancak iki haftadır, Van'da silahlarını alan ve ardından yollarına devam eden düzensiz Kürt birlikleri, 'Başıbozuklar'ın sık sık gelişleri yaşanmıştır. Köyler için bunlar, istilacı bir ordudan pek de farklı olmayan bir belaydı; istedikleri her şeyi zorla almışlardır. Şehirde dahi dükkânlar kapatılmış, pazarlar terk edilmiş ve insanlar sokaklarda görünmekten korkar hâle gelmiştir (The Missionary Herald, 1877b, p.245)."

Misyoner Andrus'un mektubunda "güvensizlik ortamı" olarak tasvir edilen bu kargaşa, Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanıyla başlayan 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı'nın bölge üzerindeki yıkıcı etkilerinin somut bir yansımasıdır. Savaşın yol açtığı otorite boşluğu ve asayiş sorunları, misyonerlerin kurumsal faaliyetlerini doğrudan sekteye uğratmış; bölgede misyon çalışmalarının önceliği eğitim ve tebliğ faaliyetlerinden ziyade can güvenliğinin sağlanmasına yönelmiştir. Amerikan Hukûmeti savaş boyunca resmî olarak tarafsız bir tutum benimsemiş olmakla birlikte, sahadaki gelişmeler İstanbul'a askerî ataşe olarak atanan ve cepheyi bizzat gözlemleyen Alexander Chambers tarafından yakından takip edilmiştir (Erhan, 2011).

The Missionary Herald'ın 27 Haziran 1877 tarihli sayısında yayımlanan "A Word About War" adlı mektupta, İstanbul'dan yazan Bay Dwight, Bitlis ve Van'dan gelen raporlar çerçevesinde savaşın bölge üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Dwight'a göre, savaşın kısa sürede sona ereceğine dair beklentiler karşılanmamış; çatışmaların yavaş fakat yıpratıcı bir biçimde uzaması, özellikle şehir merkezlerinde ciddi ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açmıştır. Kırsal kesimlerdeki görece rahatlamaya karşın, şehirlerde yoksulluğun derinleştiği vurgulanmaktadır. Dwight, misyon faaliyetlerinin bu yeni koşullara nasıl uyum sağladığını ise şu sözlerle ifade etmektedir:

"Mali çalkantılar nedeniyle kitap satışları ister istemez sekteye uğramıştır; ancak gazetelerimizin dolaşımı artmıştır ve zamanın getirdiği bu sıkıntıların, çeşitli yönlerde ruhani çalışma için kapılar açtığına dair hiçbir şüphe yoktur. Bu nedenle,

gerek içinde bulunduğumuz dönemin taşıdığı olağanüstü nitelik, gerekse mümkün görülebilecek değişimlerin büyüklüğü dikkate alındığında, bugünün içten ve sürekli dua etme zamanı olduğunu hepimiz hissetmekteyiz (The Missionary Herald, 1877c, p.279)."

The Missionary Herald'ın 1877 tarihli sayısında yayımlanan ve Misyoner Cole tarafından kaleme alınan bir mektupta haziran ayı ortasında bölgede yaşanan silahlı çatışmaların ekonomik ve insani sonuçlarına dikkat çekmektedir. Cole'un aktardığına göre, şehirde dolaşan söylentiler ve çatışma ortamı nedeniyle ticari faaliyetler büyük ölçüde durmuş; dükkânlar kapanmış ve şehir genelinde yaygın bir yoksulluk ile açlık baş göstermiştir. Van'daki misyoner çevrelerinden edinilen bilgilere dayanarak Cole, bölgedeki birçok köyün geçim kaynaklarının ciddi biçimde zarar gördüğünü; silahlı grupların köylülerin elindeki buğday ve arpayı zorla aldığını ve ekili alanların tahrip edildiğini belirtmektedir. Bu koşullar altında bazı ailelerin geçimlerini tamamen misyonerlerin ve yerel cemaatin sağladığı yardımlara dayandırmak zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Mektupta ayrıca Van ve çevresindeki köylerde tarımsal üretimin neredeyse durma noktasına geldiği, buğday ve arpa stoklarının yağmalandığı ve mahsullerin yok edildiği vurgulanmaktadır. Misyoner Cole, savaşın yarattığı bu yıkıcı ortamda misyonerlerin üstlendikleri rolü mektubunun sonunda şu sözlerle dile getirmektedir: "Savaşın yarattığı bu olumsuz durumda, biz bu ezilmiş ve yoksullaştırılmış insanları cesaretlendirmek için elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz. Onların hatırı için ve her şeyden önce Rab'bin hatırı için katlandığımız bu sınavın boşa gitmeyeceğine ve O'nun bunu işin hayrına bereketlendireceğine güveniyoruz" ("Drops Of Comfort to the Perishing", 1877).

The Missionary Herald'ın 1878 tarihli sayısında yayımlanan ve Dr. Raynolds tarafından Van'dan 26 Aralık 1877 tarihinde kaleme alınan mektupta, 1877 yılı boyunca yaşanan güvenlik sorunlarının ardından şehirde görece bir sakinleşme dönemine girildiği gösterilmektedir. Raynolds, "İlkbahar ile yaz başında Kürtlerin gerçekleştirdiği taşkınlıkların yol açtığı gerginliklerin sona ermesinden bu yana, şehrimizin oldukça sakin bir durumda kaldığını ve özellikle endişe verici bir gelişme yaşanmadığını" ifade etmektedir. Bu görece istikrar ortamında, kilise faaliyetlerinin yeniden düzenli bir biçimde sürdürülebildiği; ibadetlere katılımın arttığı ve cemaatin sınırlı da olsa büyümeye devam ettiği belirtilmektedir. Mektupta, genç erkekler arasında Protestanlığa yönelik ilginin sürdüğü, buna karşın bu sürecin yerel dinî çevrelerin muhalefeti nedeniyle çeşitli baskılarla karşılaştığı ifade edilmektedir. Bu anlatım, 1878 yılı itibarıyla Van'daki misyon faaliyetlerinin, önceki yılın kriz ortamına kıyasla daha istikrarlı fakat hâlâ kırılgan bir zeminde ilerlediğini ortaya koymaktadır (The Missionary Herald, 1878b).

Derginin 1878 tarihli sayısında yayımlanan H. S. Barnum'un 12 Kasım tarihli Van mektubu, savaş sonrası dönemde Bitlis ve Van çevresinde güvenlik sorunlarının ve yerel otorite boşluğunun devam ettiğini göstermektedir. Barnum, doğrudan posta haberleşmesinin büyük ölçüde kesintiye uğradığını belirterek mektubunu Tebriz yolu üzerinden gönderme imkânı bulmayı umduğunu ifade

etmiştir. Bölgedeki seyahatlerin giderek zorlaştığını ve özellikle Kürt grupların köyler üzerindeki baskısının ağırlaştığını ise şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Bitlis civarındaki köylerin durumu korkunçtu. Vergiler elbette çok ağırdı; ancak hükümetin büyük baskı altında olduğunu bildiklerinden, bundan şikâyet etmeye pek yanaşmıyorlardı. Fakat Kürtlerin uyguladığı baskı katlanılamaz durumdaydı. Yaklaşık on beş hanelik bir Ermeni köyünde bir gece geçirdim ve gece boyunca (Ramazan ayıydı) otuz ile kırk arasında göçebe Kürt geldi; köylüler, bu kişileri gece boyunca iki kez doyurmak zorunda bırakıldı. Bunun neredeyse sürekli tekrar eden bir durum olduğunu ve bu şekilde kış için çok az şeylerinin kalacağını söylediler. Gölün kuzey tarafında durum daha da kötüydü. Hükümet, Kürt yağmalarını önlemekten tamamen aciz görünüyordu. Kürtler gündüz vakti Hristiyan köylerine geliyor, işi kendi ellerine alıyor ve çuvallarını dolduruyorlardı; ardından Hristiyanları, yükleri kendi eşeklerine yükleyip Kürt köyüne taşımaya zorluyorlardı. On bir haneden yalnızca ikisinin kış için yetecek kadar buğdayının kaldığı, geri kalanların ise neredeyse hiçbir şeylerinin kalmadığı söylendi (...) Bazı yerlerde, Hristiyanların artık bu duruma daha fazla dayanamayacaklarını söyleyerek Müslümanlığa geçmeyi ciddi biçimde tartıştıkları bana aktarıldı. Hatta bir rahip, baskının aylarca sürmesi hâlinde bunu yapmaları gerektiğini yardımcılarımızdan birine söylemiştir. Bazıları meseleyi şu şekilde tartışmaktadır: 'Eğer Muhammed Mesih'ten daha güçlüyse ve Tanrı zaferi Mesih'in takipçileri yerine onun takipçilerine veriyorsa, neden Türk olmayalım?'" (The Missionary Herald, 1878a, p.53)."

The Missionary Herald'da 1877 tarihli "General Quiet- Encouragement- An Evil" başlıklı makalede, savaşın sona ermesine yaklaşılmasıyla birlikte Van ve Bitlis'te görece bir sakinlik ortamının oluştuğu bildirilmektedir. Aralık ayının sonlarında kaleme alınan mektuplar, misyonerlerin genel olarak iyi durumda olduklarını ve Rusların şehri ele geçirmesi ihtimali gündemde olsa dahi kendileri açısından doğrudan bir tehdit beklemediklerini ortaya koymaktadır. Aynı metinde, çevre istasyonların çoğunda günlük toplantıların sürdürüldüğü belirtilmekte; savaşın yarattığı bu hareketlilik ortamında, uzun süredir görülmeyen ölçüde bir dinî ilginin ortaya çıkmasının misyonerler açısından hem şükür hem de moral kaynağı olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (The Missionary Herald, 1878c).

H. S. Barnum, 12 Mart tarihli ve "Umut Verici İşaretler" başlıklı mektubunu bir kervan aracılığıyla İran üzerinden göndermiştir. Mektubunda posta hizmetlerinin ciddi biçimde aksadığını, Türk postasıyla gönderilen mektupların büyük ölçüde yerine ulaşmadığını belirtmektedir. Buna karşın Barnum, misyon faaliyetlerinin genel seyri açısından "umut verici" gelişmeler yaşandığını vurgulamakta ve özellikle Ermeni kiliselerinden birinde kurulan Kutsal Kitap inceleme cemiyetinde evanjelik düşüncenin giderek güçlendiğine dikkat çekmektedir. Barnum'a göre bu cemiyetin bazı üyeleri, Protestan anlayışı misyon topluluğu kadar açık biçimde benimsemekte; toplantılara düzenli olarak katılmakta ve eski kilisenin hatalarını serbestçe tartışmaktadır (The Missionary Herald, 1878d).

Dr. Raynolds'un 26 Nisan tarihli Missionary Herald'a gönderdiği mektubunda, Van'daki Doğu Türkiye Misyonunun durumu değerlendirilmekte ve bölgenin savaş koşullarına rağmen misyon faaliyetlerinin kayda değer bir kesintiye uğramadığı vurgulanmaktadır. Raynolds, Van'ın çatışma merkezlerine yakınlığına ve düşmanca unsurlarla çevrili olmasına karşın, savaş sürecinde diğer yerleşimlere kıyasla daha sınırlı zarar gördüğünü belirtmektedir. Bu durum hem can hem de mal kaybının yaşanmamış olmasıyla birlikte ilahi bir koruma anlayışı çerçevesinde yorumlanmaktadır. Mektupta, seyahat koşullarının elverişsizliğine rağmen Van istasyonuna bağlı faaliyetlerin sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Şehirde yerli bir vaizin bulunmaması nedeniyle Bay Barnum ile iki ayrı şapelde düzenli vaazlar verildiği; kış ayları boyunca ise umut vadeden genç erkeklere yönelik eğitim faaliyetleri yürütülerek misyonun etki alanının genişletilmeye çalışıldığı aktarılmaktadır. Raynolds, yerli bir vaizin ve mümkünse bir papazın atanmasının misyon çalışmaları açısından acil bir ihtiyaç olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Mektup ayrıca, misyonun etkisinin büyük ölçüde mevcut cemaatin dışındaki genç erkekler arasında gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. Bu grubun, eski kilise yapısı içinde kalarak reformcu bir çizgide ilerlemeyi tercih ettiği; İncil çalışmaları için kendi Şabat sınıflarını oluşturduğu ve yıl başından itibaren yirmi İncil satın aldığı belirtilmektedir. Raynolds, posta ve haberleşme alanındaki aksaklıkları ise şu sözlerle dile getirmektedir: "Bu kış, posta düzenlemelerimizdeki düzensizlikler nedeniyle büyük ölçüde yalıtılmış durumdaydık; ancak bu eksiklik, İranlı dostlarımızın bize telgraflar ve gazeteler göndermedeki nezaketleri sayesinde kısmen giderilmiştir. Erzurum ile iletişimimiz ise özellikle kesintiye uğramıştır" (The Missionary Herald, 1878).

Misyonerler tarafından hazırlanan 1878 yılı raporuna göre, Van'da kayıtlı Protestan sayısı 48'e ulaşmıştır. Eğitim faaliyetlerinin devam ettiği bu dönemde: erkek öğrenci sayısı 12, kız öğrenci sayısı 9 ve yetişkinlerden eğitim alanların sayısı 26 olup, toplamda 47 kişi eğitim görmüştür (ABCFM, 1878). 1878 yılı itibarıyla Van'daki misyoner faaliyetlerinin, savaşın yol açtığı zorlukların ardından kademeli bir toparlanma sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Yaşanan kayıplar ve halkın savaşın etkileriyle doğrudan karşı karşıya kalması nedeniyle Evanjelik çalışmalar sınırlı bir ölçekte sürdürülmüş; buna karşın şehir merkezi ile çevre köylerde yürütülen faaliyetlerin genel olarak beklentiler doğrultusunda ilerlediği ifade edilmiştir. Güvenlik sorunları nedeniyle seyahat imkânları kısıtlı olmakla birlikte, Van Gölü çevresindeki köylerde yürütülen çalışmaların da görece olumlu bir seyir izlediği belirtilmektedir (ABCFM, 1879).

Bununla birlikte, savaşın dolaylı sonuçları kısa sürede yerini derin bir toplumsal ve ekonomik yıkıma bırakmıştır. Derginin Nisan 1880 tarihli editoryal notunda, Doğu Türkiye ve İran'dan gelen raporların bölgede yaşanan kıtlığın yol açtığı ağır insani sıkıntıları doğruladığı ifade edilmektedir. Özellikle Van çevresinde açlığa bağlı ölümlerin yaşandığı; bu durumun telgraflar aracılığıyla seküler basına da yansıdığı belirtilmektedir. American Board'un, imkânları ölçüsünde yerli yardımcılarına destek sağlamak zorunda kaldığı; bu kapsamda İran ve Doğu

Türkiye'ye yaklaşık 750 dolar, ayrıca Antep'e 100 dolar yardım gönderildiği aktarılmaktadır. Bu bilgiler, kıtlığın boyutlarını ve misyon teşkilatının sınırlı ancak örgütlü bir yardım faaliyeti yürüttüğünü göstermektedir (The Missionary Herald, 1880c).

Dr. Raynolds, 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı'nın bölgede yarattığı tahribatı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçları yerinde gözlemlemek amacıyla, İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Clayton ile İran sınırındaki stratejik öneme sahip Başkale'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Raynolds, 21 Ocak tarihli The Famine (Kıtlık) başlıklı mektubunda, savaşın yol açtığı yıkımı ve bunu izleyen çevresel felaketlerin bölge halkı üzerindeki etkilerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Bu bölgedeki halkın durumunu son derece acınası buluyoruz. Savaş sırasında Kürtler, bölgeyi adeta bir yıkım süpürgesiyle taramış; taşınabilir olan her şeyi alıp götürmüş, evleri tahrip etmiş ve bazı durumlarda halkı tamamen çıplak halde dağlara ya da İran sınırının ötesine sürmüştür. O zamandan bu yana ülke son derece karışık bir durumda kalmıştır ve geri dönüp evlerini yeniden inşa edenler, tarlalarının ancak küçük bir kısmını ekebilmişlerdir. Bunlara ek olarak, geçen yaz burada kuraklık özellikle şiddetli olmuş; kuraklığın bir sonucu olarak sayısız fare tarlaları istila etmiş ve olgunlaşabilecek az miktardaki ürünü neredeyse tamamen yok etmiştir (The Missionary Herald, 1880a, p.180)."

Raynolds, mektubunun devamında, bu fiziksel yıkıma ek olarak yaşanan kıtlık nedeniyle halkın kök ve tohumlarla beslenmek zorunda kaldığını, hatta açlığa bağlı ölümlerin görüldüğünü belirtmektedir. Buna karşın, İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Clayton ile gerçekleştirilen ortak seyahat, Raynolds tarafından misyonerlik faaliyetleri açısından "yeni ve başarılı bir deneyim" olarak nitelendirilmektedir. Raynolds, konsolosa gösterilen diplomatik ilginin kendisine de yöneldiğini; yerel idareci Paşa'nın ise Harput'taki Protestan tecrübesine atıfla Başkale'ye bir öğretmen gönderilmesi konusunda misyonerleri teşvik ettiğini aktarmaktadır. Bu görece ılımlı atmosfer, somut taleplere de yansımış; on bir imzalı resmî bir dilekçe ile misyonerlerden vaiz ve öğretmen talebinde bulunulmuştur. Raynolds, söz konusu talebi, çalışma sahalarında o tarihe kadar karşılaştığı "en geniş şekilde açılmış kapı" olarak değerlendirerek, bölgedeki misyonerlik potansiyelinin hem kapsamına hem de aciliyetine dikkat çekmektedir (The Missionary Herald, 1880a).

Bay H. S. Barnum, mart ayı başında çalışma sahasının batı kesimine düzenlediği zorlu kış yolculuğuna dair izlenimlerini ayrıntılı bir raporla aktarmıştır. Yoğun kar ve şiddetli soğuk nedeniyle yer yer insan gücüyle çekilen kızaklarla ilerlemek zorunda kaldığı bu seyahatte, kırsal bölgelerdeki ruhani atmosferi genel olarak umut verici olarak değerlendirmektedir. Özellikle Yonjaloo (Yoncalı) bölgesinde, on beş aylık bir aranın ardından nüfuzlu bazı ailelerin Protestanlığa yönelim gösterdiğini gözlemlemekle birlikte, bu ilginin dinsel saiklerden ziyade büyük ölçüde "siyasi" gerekçelere dayandığını belirterek ihtiyatlı bir tutum sergilemektedir. Barnum'un Van merkezine ilişkin değerlendirmeleri ise misyonun

karşılaştığı yapısal ve ideolojik engelleri açık biçimde ortaya koymaktadır. Yaklaşık 30.000 Ermeni nüfusuna sahip stratejik bir merkez olan Van'da, yedi buçuk yıllık çalışmaya rağmen Protestan cemaatinin elli kişiyle, kilise üye sayısının ise yirmi beşle sınırlı kalması, Barnum tarafından dikkat çekici bir durgunluk göstergesi olarak sunulmaktadır. Misyonere göre, hizmetlerin cazip hâle getirilmesine rağmen bu sınırlı ilerlemenin temel nedeni, Ermeni toplumunun içinde bulunduğu "ulusal uyanış" sürecidir. Barnum, bu süreçte geleneksel eğitim yöntemlerinin yerini Fransızca gibi modern derslerin aldığını, din adamlarının toplumsal nüfuzunun zayıfladığını ve manastır mülklerinin sekülerleşerek ulusal eğitim hedeflerine yönlendirildiğini vurgulamaktadır. Ona göre, ortaya çıkan bu yeni konjonktürde İncil'in mesajı, yükselen milliyetçilik söylemi karşısında ikincil bir konuma itilmiştir. Barnum, dine karşı kayıtsız bireylerin dahi "ulusun siyasi menfaati" gerekçesiyle dışsal bir dinsel birliğin korunması gerektiğini savunduklarını; bu nedenle misyoner öğretilerinin toplum tarafından "nazikçe görmezden gelindiğini" ifade etmektedir (The Missionary Herald, 1880b).

Bitlis İstasyonu'nda görevli olmasına rağmen bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Bayan Charlotte E. Ely, 1881 tarihli raporunda Van'daki eğitim faaliyetlerinin geleceğine dair son derece iyimser bir tablo ortaya koymaktadır. Ely, Van halkının eğitime gösterdiği yoğun ilgiyi vurgularken, bu durumu kendi görev sahası olan Bitlis ile karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirmiştir. Özellikle Bitlis'te kız çocuklarının eğitimi önündeki temel engellerden biri olarak gördüğü erken yaşta evlilik uygulamasının, Van'da aynı yaygınlıkta görülmediğini belirtmektedir. Ely'e göre Van halkı, çevre bölgelere kıyasla daha "medeni" ve bilinçli bir toplumsal yapı sergilemekte; bu sosyolojik farklılık da eğitim faaliyetlerinin verimliliği açısından Van'ı daha elverişli bir konuma taşımaktadır (The Missionary Herald, 1881).

Van İstasyonu'nda görevli H. S. Barnum ise 1882 tarihli raporunda, Van kilisesinin kuruluşundan bu yana verdiği ilk kayıp olan ve misyonun en değerli "yerli yardımcılarından" biri olarak nitelendirdiği Adom'un vefatını kayda geçirmektedir. Aslen Van'ın güneyindeki bir köyden olan ve geçmişte bir manastırda "okuyucu" olarak görev yapması nedeniyle güçlü bir dinî altyapıya sahip bulunan Adom'un Evanjelik harekete katılım süreci, misyonerlerin bölgedeki entelektüel ve ruhani etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Barnum, Adom'un bir İncil nüshasıyla başlayan ve misyona dâhil olma yönünde gösterdiği kararlılığı şu ifadelerle aktarmaktadır:

Başkale kasabasında bulunduğu bir sırada, İncillerimizden birini satın almış ve ondan kurtulmak isteyen bir adamla karşılaştı. Kardeşimiz bu İncil'i satın aldı... İncil'e öylesine ilgi duymaya başladı ki, bir başvuru İncil'i temin edebilmek için kırk millik yolu yürüyerek Van'a geldi. Akşamüstüne doğru yanımıza uğradığında, ondan o kadar memnun kalmıştım ki, geceyi bizimle geçirmesini rica ettim. Evimizin açık divanında geç saatlere kadar oturduk ve sanırım İncil gerçeğini

öğrenme konusunda bundan daha büyük bir iştiyak görmedim (The Missionary Herald, 1882a, p.312).

Protestanlığı benimsemesinin ardından ailesi ve yakın çevresi tarafından dışlanmasına rağmen, ikna kabiliyeti sayesinde zamanla tüm ailesini cemaate kazandıran Adom, özellikle kıtlık yıllarında kolportör (gezgin kitap satıcısı) ve yardım dağıtıcısı olarak misyonun en fazla güven duyduğu isimlerden biri hâline gelmiştir. Barnum, Harput İlahiyat Semineri'ne gönderilmesi ya da köylerde vaiz olarak görevlendirilmesi planlanırken gerçekleşen ani ölümünü, "hizmet edecek kişilerin bu denli az olduğu bir dönemde büyük bir muamma ve kayıp" olarak değerlendirmektedir (The Missionary Herald, 1882a).

Erzurum İstasyonu'nda görevli Bay Cole, 24 Ağustos 1882 tarihli raporunda Van ve çevresini etkisi altına alan jeopolitik gerilime dikkat çekmektedir. Cole'a göre, Osmanlı Devleti ile İran arasında Van sınır hattında ciddi bir huzursuzluk yaşanmakta; Osmanlı idaresi bölgeye topçu birlikleri sevk ederken, Rusya da eş zamanlı olarak kendi sınır kuvvetlerini tahkim etmektedir. Üç devletin askerî hareketliliği arasında kalan bu durumu "güven vermeyen bir siyasi ufuk" olarak nitelendiren misyoner, Van civarındaki gelişmelerin yaklaşmakta olan bir istikrarsızlığa işaret ettiğini vurgulamaktadır (The Missionary Herald, 1882c).

Dr. George C. Raynolds, 1883 yılına ait raporunda Van'daki misyonerlik faaliyetlerinin karşılaştığı engellerin nitelik değiştirdiğine dikkat çekmektedir. Rapora göre, önceki yıllarda sıkça karşılaşılan aktif ve açık muhalefet, bu dönemde yerini daha "dışsal ve yüzeysel bir kabullenişe" bırakmıştır. Raynolds, söz konusu dönüşümün yanıltıcı bir görünüm sunduğunu özellikle vurgulamaktadır. Zira yerel halk Protestanlığa ilgi duymakta, ibadetlere katılmakta ve kimi zaman dönüşüm emareleri göstermekteyse de nihai aşamada ne yeni inancı tam anlamıyla benimsemekte ne de eski kilise yapısına güçlü bir bağlılık sergilemektedir. Halk arasında yaygınlaşan bu dinsel kararsızlık ve kayıtsızlık hali, misyon çalışanlarının motivasyonunu zayıflatan temel sorunlardan biri olarak kayıtlara geçmiştir (The Missionary Herald, 1883).

Bölgedeki zorluklar yalnızca inançsal meselelerle sınırlı kalmamış, aynı yılın mart ayında yaşanan doğal afetler de yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır. Rahip H. S. Barnum, Van'ın güneyindeki Şadakh (Çatak) bölgesinde 2 Mart tarihinde büyük bir çığ felaketinin meydana geldiğini rapor etmiştir. Afet sonucunda on dokuz ev, içindekilerle birlikte tamamen yıkılmış; çok sayıda can kaybı yaşanmış ve çevredeki diğer konutlar da ağır hasar görmüştür (The Missionary Herald, 1883).

Dr. G. C. Raynolds'un raporu, Van'daki misyonerlik faaliyetlerinin yalnızca kilise merkeziyle sınırlı kalmadığını; kurumsal istişareler ve sivil inisiyatifler aracılığıyla tabana yayılmaya çalışıldığını göstermektedir. Rapora göre kilise komitesi ve vaizler, yürütülen çalışmaları değerlendirmek ve potansiyel üyelerle birebir temas kurmak amacıyla yoğun bir toplantı trafiği yürütmüş; cemaat üyeleri ise pazar ve perşembe akşamları düzenlenen ev toplantılarıyla bu sürece katkı

sağlamıştır. Raynolds, bu sistematik çabalar sonucunda, henüz cemaate resmen dahil olmayan bazı kişilerin Protestan öğretisine karşı kayda değer bir ilgi ve olumlu bir eğilim göstermeye başladığını tespit etmiştir. Ayrıca misyonun kadınlara yönelik faaliyet alanında da yeni imkânların ortaya çıktığı; Bayan Raynolds'un, kadınlar arasında tebliğ için elverişli bir zemin bulduğunu ve fiziksel imkânları ölçüsünde bu çalışmalara aktif biçimde katıldığını aktardığı belirtilmektedir (The Missionary Herald, 1884a).

Dr. Raynolds'un 1884 tarihli raporu, American Board'un misyon sahalarında hayata geçirmeyi planladığı "yerel unsurlarla iş birliği" politikasının, Van ve Bitlis istasyonlarında Yerli Misyoner Cemiyeti adı altında halihazırda sekiz yıldır uygulanmakta olduğunu ve işlevsel sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır. Rapora göre Van'da düzenlenen ve Bitlis'ten gelen delegelerin de katılımıyla gerçekleştirilen cemiyetin sekizinci yıllık toplantısı, misyonerlerin yetki devri konusundaki kararlılığını ve yerel cemaatin kurumsallaşma sürecinde kaydettiği ilerlemeyi görünür kılmıştır (The Missionary Herald, 1884a).

Misyonerlerin; yardımcıların atanması, maaşların belirlenmesi ve bütçe yönetimi gibi idari sorumlulukları yerel üyelerle paylaşmaya dayalı bu yapılanması, bölgedeki savaş, kıtlık ve yaygın yoksulluk koşulları nedeniyle başlangıçta hedeflenen mali bağımsızlığa tam olarak ulaşamamış olsa da yönetsel açıdan dikkate değer bir olgunluk seviyesine erişmiştir. Raynolds, yerel halkın karar alma mekanizmalarına dahil edilmesinin, misyoner–cemaat ilişkilerindeki gerilimi azalttığını ve sahadaki sorunların çözümünü kolaylaştırdığını şu ifadelerle değerlendirmektedir:

Başarıyla geçen ve giderek daha uyumlu bir nitelik kazanan bu sekiz yıllık çalışma, böyle bir planın uygulanabilirliği ve güvenliği konusundaki tüm kaygıları büyük ölçüde ortadan kaldırmış; planın avantajları giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Halkın duyduğu ilgi, üstlendikleri sorumlulukla birlikte artmış; misyonerlere yönelik şikâyetlere yol açabilecek pek çok durumun önüne geçilmiş; ayrıca, halkın kendi milletine dair sahip olduğu ve bir yabancının asla aynı ölçüde edinemeyeceği bilgi ve yakınlık, ortaya çıkan güç sorunlarla başa çıkmada çoğu zaman son derece yararlı olmuştur (The Missionary Herald, 1884a, p.344).

Doğu Türkiye Misyonunun 1884 yılı genel raporu, bölgedeki faaliyetlerin giderek artan bir 'yoksulluk, çalkantı ve belirsizlik' ortamında sürdürüldüğünü belgelemektedir. Rapora göre bu dönemde misyonerlerin karşılaştığı en büyük engel, yalnızca ekonomik zorluklar değil, aynı zamanda Osmanlı hükümetinin geçmişe kıyasla belirgin şekilde sertleşen tutumudur. Misyonerlerin seyahatleri sırasında güvenliklerini sağlamakta güçlük çektikleri, hatta iki misyonerin fiziksel şiddete maruz kaldığı bu süreçte; İstanbul'daki Amerikan Elçisi'nin yoğun diplomatik girişimlerine rağmen olayların tazmini konusunda bir sonuç alınamaması, sahadaki 'himaye' eksikliğini gözler önüne sermektedir. Tüm bu siyasi ve idari baskılara rağmen, raporda kadınlara yönelik çalışmaların ('women's work') sahadaki en başarılı ve hayati faaliyetlerden biri haline geldiği vurgulanmıştır.

Ancak Harput gibi merkezlerde kurumsal yapı (kolej vb.) büyürken, Van ve Bitlis istasyonları ciddi bir personel kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Rapor, Van'daki durumu ve misyonerlerin yaşadığı 'yalnızlık' sorununu şu ifadelerle kayda geçirmiştir:

"Bitlis ve Van istasyonları ise misyoner emeği eksikliği nedeniyle ciddi sıkıntılar yaşamıştır; Bay Knapp Bitlis'te, Dr. Raynolds ise Van'da yardımcı bir meslektaş olmaksızın kalmıştır. Bu istasyonlardaki bekâr hanımlar, sorumluluklarındaki kız okulları ne kadar değerli ve başarıları ne kadar dikkat çekici olsa da pek çok çalışma alanında erkeklerin yerini doldurabilmiş değildir (The Missionary Herald, 1884b, p.427)."

1885 yılına ait rapor, Van şehir merkezindeki Protestan topluluğun durumunun, kırsal kesimdeki gelişmelere kıyasla daha az umut verici olduğunu ortaya koymaktadır. Rapora göre Van'daki kilise küçük ve zayıf bir yapı sergilemiş, yıl boyunca yalnızca sınırlı bir büyüme kaydedebilmiştir. Buna karşılık şehirde faaliyet gösteren iki erkek okulu, karşılaştıkları güçlü dirence rağmen eğitim faaliyetlerini sürdürmeyi başarmış ve zamanla artan bir destek görmüştür. Kadınlara yönelik çalışmalarda ise sağlık durumu elverişsiz olmasına rağmen Bayan Raynolds'un tek başına yürüttüğü faaliyetler dikkat çekmektedir. Raynolds, daha büyük yaştaki kızlara dersler vermiş, kadınlara yönelik toplantılar düzenlemiş ve bir Sebt (Pazar) okulunu idame ettirmiştir. Misyonerler, bu bireysel girişimlerin sahada yarattığı etkiye dayanarak, Van'da kadınların eğitimi ve toplumsal hayata katılımı konusunda henüz yeterince değerlendirilmemiş kayda değer bir potansiyelin bulunduğunu özellikle vurgulamışlardır (ABCFM, 1885).

1885 yılı itibarıyla Van'daki Erkekler Okulu, öğrenim ücretlerindeki artışa rağmen popülerliğini korumuş ve kurumsal etkisini artırmıştır. Okuldaki öğrenci sayısının yetmişe ulaştığı, aynı yıl için öğrenim gelirlerinin ise yedi ila sekiz lira olduğu belirtilmektedir. Öğrencilerle her gün düzenli olarak İncil dersleri yapılmasının yanı sıra, çarşamba öğleden sonraları dua toplantıları tertip edilmekte ve bu toplantılara Protestan olmayan bireylerin katılımına da izin verilmektedir. Misyoner okullarından mezun olan öğrencilerin eğitimlerini sürdürme eğilimi gösterdikleri; bir kısmının Antep Koleji'ne, bir kısmının ise Harput'taki eğitim kurumlarına yöneldiği ifade edilmektedir.

Ayrıca Van'daki Erkekler Okulu'nda asistan öğretmenlik yapan bir kilise üyesinin, teolojik eğitim almak üzere Harput'a gönderilmesinin planlandığı aktarılmaktadır. Misyoner Dr. Raynolds'un günlerinin büyük bölümünü birebir temas ve ziyaretlerle geçirdiği; akşamlarını ise öğrencilere ve ev toplantılarına ayırdığı rapor edilmektedir. Tatil dönemlerinde üç gününü ev ziyaretlerine tahsis eden Raynolds'un bu süreçte 60'tan fazla evi ziyaret ettiği ve 40 kişiyle doğrudan temas kurduğu belirtilmektedir ("Boys School at Van", 1886).

Misyon faaliyetlerinin genişlemesiyle birlikte Van misyon istasyonu tam kadro hâlinde çalışmaya başlamıştır. Harput'tan Bay ve Bayan Allen'ın katkıları,

misyon çalışmalarına yeni bir ivme kazandırırken; Bay ve Bayan Greene, bir yıllık Ermenice dil eğitiminin ardından istasyona uyum sağlamıştır. Bayan Allen Kızlar Okulu'nda görev almış, Bayan Johnson ise sağlık sorunları nedeniyle Oroomiah'a (Urmiye) çekilmek zorunda kalmıştır. Raporda, genel bir dinî canlanmaya işaret eden belirgin bir hareketlilik kaydedilmemekle birlikte, özellikle genç erkekler arasında Protestan inancına yönelik ilginin arttığı vurgulanmaktadır. Son ayin sırasında dokuz genç erkeğin kiliseye katılma isteğini beyan etmesi, bu eğilimin somut bir göstergesi olarak sunulmaktadır. Ayrıca Van Gölü çevresinde yeni bir şapel inşa edilerek ibadete açılmış; Gregoryen cemaat içinde Evanjelik öğretilere yönelik ilginin sürdüğü rapor edilmiştir. Bununla birlikte, yerel papazların bu yönelimi sınırlamaya yönelik girişimlerinin tamamen etkisiz kalmadığı da özellikle belirtilmektedir (ABCFM, 1891). Bu tablo, Van'daki Amerikan misyonerliğinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde ulaştığı sınırları ve dönüşüm kapasitesinin yapısal kısıtlarını açık biçimde ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, The Missionary Herald dergisi yazarlarının 1872-1891 yılları arasındaki Van istasyonu anlatıları, American Board'un (ABCFM) bölgedeki faaliyetlerini dinî bir çabanın ötesinde, toplumsal yapıyı dönüştürmeyi hedefleyen çok katmanlı bir proje olarak kurguladığını ortaya koymaktadır. Derginin kuruluşunda ilan edilen mezhepler üstü ve birleştirici ilkelerin, Van'daki pratik süreçte yerini giderek Protestan misyonunun üstünlüğünü vurgulayan ve yerleşik Hristiyan cemaatleri dönüştürmeyi amaçlayan mezhepçi bir söyleme bıraktığı gözlemlenmiştir. Bu durum, misyonerliğin teorik düzeyde barışçıl bir tebliğ faaliyeti olarak sunulmasına karşın, sahada geleneksel dinî otoriteleri zayıflatan ve yeni toplumsal ayrışmalara zemin hazırlayan bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Van İstasyonu'nun kuruluş süreci, American Board'un Osmanlı topraklarındaki stratejik genişleme politikasının somut bir yansımasıdır. Dwight ve Burbank gibi isimlerin raporlarında vurgulandığı üzere Van; yoğun Ermeni nüfusu, Anadolu'nun doğusuna açılan kapı oluşu ve halkın zekâ düzeyi gibi unsurlar nedeniyle öncelikli bir merkez olarak seçilmiştir. Barnum, Raynolds ve Scott gibi misyonerlerin sahadaki tanıklıkları, Van'ın sadece bir inanç merkezi değil, aynı zamanda modern eğitim ve kurumsal yapılanma üzerinden Batılı değerlerin temellendirileceği stratejik bir istasyon olarak tasvir edildiğini kanıtlamaktadır.

1872'den 1891'e uzanan süreçte, Van'daki misyon çalışmaları niceliksel bir genişlemeden ziyade, kurumsal bir derinleşme yaşamıştır. İlk etapta küçük ölçekli okullarla başlayan süreç; özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında yaşanan 1880 kıtlığı gibi kriz dönemlerinde misyonerlerin üstlendiği "yardım organizatörü" rolüyle pekişmiştir. Bu dönemde eğitim, sağlık ve sosyal yardım faaliyetleri, dinî dönüşümün ötesine geçerek misyoner ağları etrafında şekillenen yeni bir toplumsal örgütlenmenin bileşenleri hâline gelmiştir.

Nihayetinde Missionary Herald'ın 1891 yılına kadar olan Van anlatıları; din, eğitim ve yardım pratiklerinin iç içe geçtiği sosyo-politik bir süreci belgelemektedir. Van İstasyonu, Ermeni toplumu başta olmak üzere yerel unsurları modern kurumlar aracılığıyla dönüştürmeyi hedeflerken, bu faaliyetler Osmanlı idaresi tarafından sadece hayırseverlik olarak görülmemiş; aksine devlet otoritesini aşındırma potansiyeli taşıyan birer müdahale alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle 1872-1891 tarihsel kesiti, Van'da Amerikan misyonerliği ile yerel ve merkezî otoriteler arasındaki güç mücadelesinin kurumsal temellerinin atıldığı ve toplumsal dönüşümün geri dönülemez bir ivme kazandığı kritik bir dönemi temsil etmektedir.

Yazar Katkı oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar, çalışmaya eşit düzeyde katkı sağlamışlardır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki misyonerlik faaliyetleri*. Türk Tarih Kurumu.

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1873). *Annual report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Vol. 63). The Riverside Press. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073264924&seq=9

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1875). *Annual report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Vol. 65). The Riverside Press. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073264924&seq=9

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1878). *Annual report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Vol. 68). The Riverside Press. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo.31924079429134&seq=7

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1879). *Annual report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Vol. 69). The Riverside Press. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073264916&seq=595

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1885). *Annual report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Vol. 75). The Riverside Press. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073264742&seq=184

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1889). *Annual report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Vol. 79). The Riverside Press.

https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073264890&seq=518&q1=oroomiah

American Missionary Association. (1869). *The American Missionary Association: Its missionaries, teachers, and history*. American Missionary Association.

Barton, J. L. (1930). *Story of Near East Relief (1915–1930): An interpretation*. The Macmillan Company.

Boys school at Van. (1886). *The Missionary Herald*, *82*, 185. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nyp.33433068289127&seq=9

Catalano, R. (2014). Missionary societies in the Evangelical churches: Origins and characteristics. *Annales Missiologici Posnanienses*, *19*, 107–135.

Church formed at Van. (1876). *The Missionary Herald*, *72*, 292. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110750&seq=5

Drops of comfort to the perishing. (1877). *The Missionary Herald*, *73*, 283. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110834&seq=297

Dwight, H. G. O. (1841). Letter from Messrs. Adger and Dwight. *The Missionary Herald*, *37*, 462. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6kxb&seq=476

Edgar, N. L. (1965). *A history and bibliography of American magazines, 1810–1820* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Michigan.

Erhan, Ç. (2011). *Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel kökenleri*. İmge Kitabevi.

Grabill, J. L. (1964). *Missionaries amid conflict: Their influence upon American relations with the Near East, 1914–1927* [Unpublished doctoral dissertation]. Indiana University.

Gündüz, Ş. (2002). Misyonerlik ve Hristiyan misyonerler. *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *2*(1), 1–21.

Gündüz, Ş. (2004). *Pavlus: Hristiyanlığın mimarı*. Ankara Okulu Yayınları.

Importance of a well educated ministry. (1825). *The Missionary Herald*, *21*, 219–220. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6ky1&seq=1

Importance of extending missionary operations in Turkey. (1841). *The Missionary Herald*, *37*, 462–464. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6kxb&seq=6

Importance of Van as a station. (1876). *The Missionary Herald*, *72*, 93–94. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110750&seq=5

İnce Erdoğan, D. (2008). *Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri ve Ermeni isyanları (1896)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İnce Erdoğan, D. (2017). American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki faaliyetleri. *Belgi Dergisi*, *14*, 552–556.

Kılıç, O. (2021). Van tarihine genel bir bakış. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van Özel Sayısı), 19–42.

Kılıç, R. (2006). Misyonerlik ve Türkiye'ye yönelik misyoner faaliyetleri. *TÜBAR*, *19*, 326–342.

Knapp, G. H. (1916). *The mission at Van: In Turkey in war time*. Privately printed / Prospect Press.

Kocabaşoğlu, U. (1989). *Anadolu'daki Amerika: Kendi belgeleriyle 19. yüzyılda Amerikan misyonerleri*. Arba Yayınları.

Lake Van. (1873). *The Missionary Herald*, *69*, 122. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011958587&seq=16

Schjoerring, J. H., & Hjelm, N. A. (Eds.). (2017). *History of global Christianity: Vol. 2. History of Christianity in the 19th century*. Brill.

Sezer Arığ, A. (2015). Osmanlı döneminde misyonerlik faaliyetleri. *Yeni Türkiye* (Ermeni Meselesi Özel Sayısı II), *38*, sayfa aralığı.

Sezer, Arığ, A. (2001). Osmanlı döneminde misyonerlik faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, (38), 948–960.

Special interest at Van. (1876). *The Missionary Herald*, *72*, 189–190. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110750&seq=5

Temizer, A. (2013). Van'da Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, *2*(2), 169–204.

The Missionary Herald. (1821). (Vol. 17). Samuel T. Armstrong. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3079608&seq=7

The Missionary Herald. (1864). *60*, 210–211. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110487&seq=228

The Missionary Herald. (1876). *72*, 362–363. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110750&seq=5

The Missionary Herald. (1877a). *73*, 57. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110834&seq=71

The Missionary Herald. (1877b). *73*, 245. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110834&seq=259

The Missionary Herald. (1877c). *73*, 279. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110834&seq=293

The Missionary Herald. (1878a). *74*, 53. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110784&seq=69

The Missionary Herald. (1878b). *74*, 187. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110784&seq=7

The Missionary Herald. (1878c). *74*, 189. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110784&seq=7

The Missionary Herald. (1878d). *74*, 297. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110784&seq=7

The Missionary Herald. (1880a). *76*, 180. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110818&seq=194

The Missionary Herald. (1880b). *76*, 306–307. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110818&seq=7

The Missionary Herald. (1880c). *76*, 121. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89066110818&seq=7

The Missionary Herald. (1881). *77*, 363. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6kw5&seq=7

The Missionary Herald. (1882a). *78*, 313. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ia.ark:/13960/t7cr9g76z&seq=5

The Missionary Herald. (1882c). *78*, 29–30. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ia.ark:/13960/t7cr9g76z&seq=5

The Missionary Herald. (1883). *79*, 109. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015012312453&seq=7

The Missionary Herald. (1884a). *80*, 344. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015012312446&seq=7

The Missionary Herald. (1884b). *80*, 427. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015012312446&seq=7

The Panoplist or the Christian's Armory. (1806). *1*, I–VIII. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nyp.33433068275035&seq=21

Turan, Ö. (2024). Van'da Amerikan misyonerler ve Ermeniler. D. İnce Erdoğan (Ed.), *Van'da katliam, yıkım ve işgal: Tehcire giden yol (26–27 Mayıs 2022) bildiriler kitabı* (ss. 51–73). Türk Tarih Kurumu.